

**ТИМОШЕНКО О.М.,
кандидат філософських
наук, доцент**

*Національний авіаційний
університет*

**ПОЛІТИКО-
ІДЕОЛОГІЧНІ
КОНЦЕПЦІЇ
ПЕРЕХІДНОГО
ПЕРІОДУ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ**

Сучасне українське суспільство знаходиться в стані перехідного періоду і саме тому в ньому поєднуються старі й нові елементи ідеології, змінюється соціальна структура, виникають нові феномени масової свідомості. Аналіз основних компонентів суспільної думки, яка втілюється в ідеологічних та морально-етичних ціннісних судженнях, є провідною темою для посткомуністичного світу, а актуальність теми пояснюється тим, що в українському перехідному суспільстві має місце особливий характер і зміст ідеологічних відносин. Він характеризується загостренням конкуренції між різними ідеологічними стратегіями суспільного розвитку. Надмірне загострення ідеологічних позицій може призвести до розколу суспільства за базовими цінностями, а це стоїть на заваді створення політичної нації, нормальних засад громадянського суспільства, формування та розвитку демократичних політичних відносин.

Політична наука виходить з того, що в основі політичних ідеологій завжди знаходяться уявлення, припущення, міфи та утопії, які

відповідним чином формують систему нормативних положень та ціннісних орієнтирів. Врешті-решт вони впливають як на електоральну, так і взагалі політичну поведінку народних мас та індивідів, складаючи, таким чином, певну системність або цілісність. Системоутворюючим ядром у даному випадку виступає суспільний ідеал. Проблемами дослідження функціонування ідеології в Україні, а також пошук оптимальних моделей взаємодії різних ідеологій у перехідний період висвітлюються в працях В.Андрущенка, Л.Губерського, О.Картунова, В.Коломойцева, М.Михальченка, М.Поповича, С.Рябова, Л.Шкляра, В.Якушика та інших. Ця тема є дійсно актуальною для пострадянських країн, що трансформуються в напрямку до побудови демократичного суспільства.

Розпочинати аналіз ідеологічної сфери життя сучасного українського суспільства варто з визначення тих особливих умов, в яких вона функціонує. Специфікою ситуації, яка визначає основні тенденції ідеологічного життя сьогодні є той факт, що формування і розвиток ідеологічної сфери відбувається за умов трансформації суспільних відносин. Процес глобальних суспільно-політичних зрушень завжди супроводжувався трансформаціями в соціокультурному житті суспільства. Для суспільства перехідного типу характерним є перетворення передовсім на ідеологічному рівні. Слід зазначити, що перетворення не є специфічно українськими, тому-то ми маємо справу з типологічними закономірностями процесу, що відбувається в історичному інтервалі між демонтажем тоталітарної командно-адміністративної системи та побудовою демократичної та ринкової системи.

Як свідчить досвід перехідного етапу, який має місце в Україні та інших пострадянських країнах, ідеологічні системи досить чітко диференціювалися за ознаками ригідності, тобто опірності сприймати "викилики часу", а тому самі соціальні та економічні зміни атакуються ними, або ж з позицій вчорашнього дня, або необхідності адаптації до нових умов життя. Не важко помітити, що ідеологічні системи, що формуються навколо своїх інтелектуально-мобілізуючих ядер, тісно пов'язані з часовим аспектом. Він легко розпадається на майбутнє, дійсне та минуле. У типах класичних ідеологій ці хронотопи окреслюються досить чітко. Так, консерватизм надає перевагу тим часовим аспектам, що пов'язані з минулим. "Консерватизм протиставив революційній солідарності ідею еволюційної солідарності. Зв'язок людини і суспільства з минулим є головною гарантією його вірної орієнтації в дійсності – таким був висхідний світоглядний і політичний постулат консерватизму. І спостереження за буденним життям та звичками людей його підтверджують". Проте консерватизм та його політичний ідеал – це не просто заклик до збереження традицій. Як будь-яка з політичних ідеологій, що прагне свого втілення, він прямує до практичної реалізації, а не лише декла-

рацій та закликів. Практика ж підказує, що зміни неминучі, а тому своєрідність політичної філософії консерватизму полягає не в запереченні змін як таких, а в їх тлумаченні. Політичний ідеал консерватизму полягає в пропагуванні не революційних, а поступових, еволюційних змін, які обстоюють концепцію не "розриву часів", а їх зв'язок.

На відміну від консерватизму, лібералізм у центрі свого ідеалу ставить людину як головне мірило всіляких змін та перетворень. Його максима політичної філософії адекватно відбивається у формулі: "Не людина для держави, а держава – для людини". Такий своєрідний ідеологічний антропоцентризм лібералізму став наріжним каменем соціальних змін у суспільствах з демократичними системами влади та ринкової економіки. Останні зросли на принципах захисту прав людини, конституційності, свободи та тлумачення рівності як рівності можливостей реалізувати кожному свій моральний та духовно-інтелектуальний потенціал. Тому лібералізм як ідейно-політична доктрина завжди відзначався максимальним прагматизмом, оскільки його цікавили не абстрактні істини та доктринальні приписи, що мають здійснитися в майбутньому, а дійсність – щоденні будні людського життя.

Нарешті, третій часовий модус – майбутнє. В ідеології найчастіше поєднується з такою формою класичної ідеології як соціалізм. Різка і непримиренна критика дійсності, а тим паче будь-яких традицій минулого, оскільки це суперечить ідеї прогресу, якій соціалістична доктрина завжди віддавала пріоритет, особливо привабливим робить для цієї ідеології проект майбутнього. Як видно, жодна з класичних ідеологій не заперечує необхідності змін. Ні консерватизм, ні лібералізм не виступають з позицій регресу, проте вони категорично проти радикального нав'язування суспільству рятівних моделей "щастя", заснованих лише на теоретичних припущеннях та диктатові колективного начала по відношенню до індивідуального.

Перехідна доба, пов'язана з якісними змінами у сфері економіки, політичного та ідеологічного забезпечення цих змін, висуває певні умови щодо функціональних завдань зазначених ідеологій. У зв'язку із цим у самих положеннях класичних схем і постулатів, що склалися, відбуваються трансформації світоглядних позицій, коли, наприклад, деякі важливі постулати консерватизму чи лібералізму, прочитаються інакше, ніж це прийнято вважати. Наприклад, провідна теза консервативної ідеології – берегти традиції та спадщину – за умов пострадянської дійсності парадоксальним чином стає суголосною соціалістичній доктрині, що знову ж таки, всупереч своїм засадничим положенням – чинити радикальні зміни – кличе повернутися в минуле. Щоправда, не те, яке в більшості консерваторів асоціюється з усталеністю національних традицій у політиці, культурі, економіці тощо, а минулого радянського,

соціалістичного. Лібералізм же як ідеологія реформ і поступових змін на користь та в ім'я людини внаслідок застосування певних варіантів ринкових моделей реформ, наприклад, монетаризму, зазнає відчутних ударів з боку своїх конкурентів як зліва, так і справа.

Як свідчить досвід перехідного етапу, який має місце в Україні, та інших пострадянських країнах, ідеологічні системи досить чітко диференціювалися за ознаками ригідності, тобто опірності сприймати "виклики часу" (А.Тойнбі), а тому самі соціальні та економічні зміни атакуються ними, або ж з позицій вчорашнього дня, або необхідності адаптації до нових умов життя.

За цих обставин ідеології мусять не тільки віддзеркалювати дійсність, а й формувати реалістичний образ тих змін, які для кожної пересічної людини є реальними, а не віддаленими в часі. Ідеологія, яка втрачає зв'язок з дійсністю, при цьому йдеться лише і тільки про конструктивний, а не деструктивний зв'язок приречена на утопію. Під конструктивним зв'язком слід розуміти такі проекти і пропозиції, реалізація яких дає людині відчуття задоволення, а не розчарування. Перехідна доба, вступивши у фазу економічних змін, мета яких – досягнення стабілізаційного стану – актуалізує проблему вибору ідеологічних стратегій. Відсутність такої стратегії породжує в суспільстві та його елітних верствах, зокрема, інтелектуальних прошарках, відчуття невпевненості, тимчасовості, стихійності та некерованості процесів суспільно-економічної трансформації. Нестійкість та відчуття плінності соціального буття – це наслідок неусталеності ідейно-політичних позицій, які є характерною особливістю суспільно-політичних процесів, що відбуваються на пострадянському просторі.

Торкаючись конкретно ідейно-політичної ситуації в Україні, можна стверджувати, що суспільство досить чітко диференціювалося за ознаками ідеологічних пріоритетів. На сьогодні найбільш конкретними є принаймні три-чотири ідеологічні системи: це насамперед, ліва ідеологія, тобто комуністична. Ця ідеологія є досить популярною і зорієнтована у своїй конструктивній роботі на організацію не стільки активної та творчої частини суспільства, а скоріше його депресивних прошарків, спираючись частіше на соціалістичне минуле, що вкоренилося в їхній менталітет, спосіб життя, звички і стереотипи поведінки, стало для цієї категорії рятівним засобом виходу з кризи, яку вони гостро відчують на собі.

Демократична ідея, зосереджена навколо засад динамічного реформування, протягом останніх років спиралася не лише на національну ідею як ідею зміцнення державного суверенітету України, а й ідею радикальних ринкових реформ. Методологія останніх здійснювалася переважно на принципах економічної концепції монетаризму, розробленої представниками "чиказької школи". Монетаризм в економіці та фінансовій діяльності ґрунтується на ідеї сильної національної валюти, тобто такої,

що мінімізує інфляційні процеси, та лібералізації ринкових відносин. В ідеології ця обставина відбивається, з одного боку, втратою ілюзій щодо механічного покращення життя від приватизації та сильної валюти, а з другого, з'являються ознаки інтелектуально-духовної кризи. Показовими в цьому відношенні є критика окремими політологами та аналітиками не просто технології здійснення реформ, того ж таки монетаризму, а й самої ідеологічної концепції розвитку посттоталітарної доби. Насамперед йдеться про кризу довіри щодо ідеології лібералізму, яка мала в сукупності з національною ідеєю створити якісно нове ідеологічне тло на етапі перехідного суспільства в Україні. Якщо всередині дев'яностих років певна частина інтелектуалів, далеко не ліберального штибу, все-таки прихильно ставилася до ліберальної ідеї як ідеї свободи, то в другій половині дев'ятиріччя відчувається певна недовіра щодо ліберальної ідеології: "Можна погодитися з тим, що нам необхідно відійти від суперідеології крайнощів. Але в той час породжує певний сумнів твердження, що ми досить швидко зможемо опанувати цінності лібералізму. Для цього, очевидно, потрібні життя і діяльність кількох поколінь¹. Оскільки зміст перехідного періоду в житті будь-якої соціальної системи становить її економіка, то саме економічні теорії та доктрини перехідного періоду стають у цей час домінуючими серед доктрин, які претендують на універсальну ідеологічну концепцію. Відтак на усвідомленні того, що неможливо й недоцільно повертатися в минуле, так само як і йти вперед шляхом тільки монетаризму, тобто економічної доктрини лібералізму, з'являються концепції "третього шляху".

Ідеологічна концепція "третього шляху" базується на тому, що для економіки перехідного періоду неприродними є методи господарювання, які прийняті в країнах з усталеною ринковою системою: "Проблема й труднощі, які пережила Україна, виникли передусім через те, що ні ті, хто консультував попередні українські уряди, ні ті, хто приймав рішення, не мислили категоріями перехідного процесу до ринку, а відразу почали застосовувати методи усталеного ринкового процесу та схему життя стабільного суспільства, зокрема США"². Окрім цього, критики монетарної політики справа вважають, що в період перехідної економіки, держава повинна здійснювати регулюючий вплив на економічні процеси. У зв'язку з цим методологією економічної стратегії для перехідного періоду вони вважають ідеї Дж.Кейнса з його теорією державного регулювання, яка з часом прибрала назву "кейнсіанської революції". Йому приписують винахід, що дозволив врятувати не більше не менше як капіталістичну систему, яка в роки Великої депресії перебувала на грані краху. Оскільки на думку деяких фахівців, економічна криза в Україні досягла кризи США кінця 20-х – початку 30-х років: "1) Суть економічної революції Кейнса, яка врятувала капіталізм від смертельної за-

грози 30-х років, у тому й полягала, щоб розробити систему державного регулювання ринкових відносин на перехідному етапі від класичного (дикого) капіталізму, від ідеології вільного ринку до соціально зорієнтованих, державне регульованих ринкових відносин, тобто до соціалізованого капіталізму чи капіталізованого соціалізму. Регулююча роль держави в перехідному процесі ніби дії хірурга стосовно хворого в період загострення хвороби"³.

Наступним принципом прихильників теорії "третього шляху" в перехідний період є послідовне обстоювання позицій пріоритетності в розвитку вітчизняного виробництва та захист національного виробника: "2) обрати й обґрунтувати свій шлях до нової економічної системи та підпорядкувати йому все – промислову політику, структурну перебудову економіки, свій науково-технічний і технологічний потенціали, сировинні й природні багатства України, всі види інвестицій, кредитів і допомоги; 3) підпорядкувати грошово-фінансову систему інтересам власного виробництва, на користь України (за прикладом "нового курсу" Ф. Рузвельта в США); 4) розробити систему захисту свого ринку та свого виробника на перехідному етапі; 5) завжди керуватися інтересами своєї держави, відстоювати її незалежність; навчитися мислити самостійно"⁴. Нарешті, невід'ємною рисою прихильників концепції "економічного патріотизму" або "третього шляху", є критика міжнародних фінансових інститутів, таких як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та Європейський банк реконструкції і розвитку.

На відміну від ліворадикальної опозиції цим міжнародним фінансовим організаціям, права опозиція є досить поміркованою і, взагалі, не виключає можливість контактів та співпраці з ними, але не на жорстких умовах, які ці організації пропонують.

Ідея "третього шляху", тобто такого розвитку економіки в перехідний період, коли ставка робиться на власні сили та регулюючий вплив держави на економічні процеси, є досить переконливою та цілковито прийнятною для України, зважаючи на її кризовий стан. Але досить поглянути прискіпливіше не тільки на економічні моделі, а й політичні та геополітичні чинники, що наприкінці століття у зв'язку з глобалізацією посилюються, як стає очевидним, що чимало плідних ідей та пропозицій теоретиків цієї концепції не видаються такими аргументованими, як здається на перший погляд. Досвід реформ США за кейнсіанською схемою довів, що не самі по собі цінні ідеї англійського економіста, а політична воля лідерів країни, певне обмеження конституційних норм демократії, посилення ролі виконавчої влади, зміцнення централізації й ролі федерального уряду, – ось чинники, які в сукупності обумовили успішне розв'язання адміністрацією США на чолі з Ф.Рузвельтом завдання "нового курсу".

На жаль, вирішальної ролі політико-ідеологічних чинників не врахо-

вують ті, хто палко обстоює "третій шлях" виходу України з кризи, абсолютизуючи тільки економічну стратегію, вони залишають поза увагою політичні та ідеологічні обставини. На це, між іншим, вказує й досвід інших країн, які проходили етап перехідного періоду. Розглянемо, спираючись на метод порівняльного аналізу, деякі більш сучасні моделі економічних реформ, з урахуванням ролі політико-ідеологічних чинників. Досить показовим тут є також досвід побудови перехідної економіки за ліберальними принципами такої країни як Чилі. Цей досвід важливий не лише тим, що, подолавши вади диктаторського режиму військової хунти, ця країна досягла значних успіхів у своєму економічному розвитку, а й тим, що демонструє урок того, як має розподілятися влада в перехідний період. Деяко іншою є ситуація в такій країні як Іспанія, яка після смерті диктатора Франко здійснювала протягом майже десяти років перехід від диктатури до демократії. Цей перехід було здійснено за "оксамитовим" сценарієм, хоча він і був позначений політико-економічною кризою в країні.

Якщо з урахуванням досвіду країн, що більш-менш успішно подолали перехідний період у своєму становленні та розвитку, поглянути на Україну, то специфіка її перехідної моделі вбачається у тому, що це країна східноєвропейського геополітичного простору, яка зазнала суттєвих деформацій унаслідок тривалого панування тоталітарного режиму і в якій спостерігаємо суттєві впливи ідеологій та політичних сил: антиринкового та антиліберального характеру. Вчені та публіцисти, соціологи й політологи вважають, що нинішній "етап перехідного періоду відбувається в перманентній кризовій ситуації, яка охопила політичну, економічну, соціальну, духовну сфери"⁵.

Констатація цього очевидного факту не підлягає сумніву, але необхідно з цього робити політичні висновки. Суть їх в тому, що в Україні проведено політичну реформу за демократичними зразками європейських країн, скріплену новою Конституцією, але не зроблено ще необхідних економічних кроків, які б змінили політичне та ідеологічне співвідношення сил на користь реформаторів, прихильників такої моделі економічних реформ, яка б поєднувала перевагу лібералізму з вигодами соціальної демократії, тобто ефективним соціальним захистом населення. Відсутність цього пояснюється браком загальнонаціонального консенсусу з головних проблем соціальної стратегії розвитку суспільства між політичними елітами країни.

Тоді як одні політичні сили обстоюють радикальний неолібералізм, тобто монетаризм, інші, навпаки, закликають до реанімації адміністративної системи. Треті вважають, що Україна повинна рухатися шляхом змішаної економіки соціал-демократичного зразка, використовуючи неокейнсіанські інструменти державного регулювання макроекономікою.

Якою ж має бути політико-ідеологічна доктрина перехідного періоду в Україні та модель суспільно-політичного устрою, адекватна вимогам цього періоду? Цікавою є теза, яку висловлюють сучасні вітчизняні та зарубіжні політологи, що ця доктрина не може базуватися на конфронтаційних засадах, тобто ідеологічних системах, кожна з яких повністю заперечує іншу. Таке пряме зіткнення ідейно-світоглядних позицій згубне для суспільства, країни, що прагне до модернізації. З урахуванням цієї тези слід зробити висновок, що навряд чи Україна зможе успішно реалізувати завдання перехідного періоду, якщо в ній домінуватимуть політико-ідеологічні доктрини націоналізму чи комунізму.

У цьому зв'язку варто скористатися досвідом інших країн. Іспанський досвід переговорних процедур, які дозволили іспанцям гідно вийти з системної кризи, але не менш показовим є досвід Японії, яка здійснила дивовижну модернізацію. Не в останню чергу завдяки такій властивості цього народу, як його схильність до "групово-кооперативних цінностей", що є ментальним ядром культури і психології цього народу: "Поведінку японців здебільшого визначають групово-кооперативні цінності. Процесу пошуку консенсусу сприяють певні почуття, що існують у традиціях. По-перше, особливе значення надається збереженню репутації, існує страх втратити її. Цим зумовлюється уникнення прямого протиборства ідей, поглядів, альтернатив. На різних рівнях суспільства проводяться тривалі дискусії з метою досягнення спільного бачення, проблеми або ситуації, віднайдення рішення як побічного результату такого бачення на відміну від різкого переходу до альтернативних конкуруючих пропозицій"⁶.

Відсутність в українському суспільстві подібних традицій веде до появи гостроальтернативних пропозицій, які працюють не за принципом пошуку консенсусу чи партнерства, а за принципом знищення конкурента, що тільки завдає шкоди і непоправних збитків успішному подоланню кризи і вирішенню всіх питань, що їх висуває перехідний період. Проте серед українського народу є досить вкоріненими почуття справедливості, моральної чистоти й порядності, наявність глибокої релігійності, що має традиційний характер. Уроджений демократизм українського народу, що також має глибоке історичне та національне коріння, за умов необхідної мобілізації політичних ресурсів, а саме ресурсів консолідації навколо "великої мети", має стати підґрунтям міцної та ефективної влади. Сьогодні нам бракує не стільки ідеології й досвіду соціального партнерства, скільки співпраці політичних еліт, а це необхідна умова виведення країни з кризи.

Спираючись на досвід країн з перехідною економікою та суспільством, нам потрібно мати сильну виконавчу гілку влади, яка за умов необхідності перебирає на себе і законодавчі функції. Реалізація вимог перехідного періоду найоптимальніше втілюється там і тоді, де і

коли неолібералізм в економічній доктрині поєднується з сильною виконавчою дисципліною. При цьому важливу роль грають традиційно національні риси, такі як схильність до компромісу на противагу жорсткій альтернативності; наявність вишколеної традиційної бюрократії, здатної ефективно виконувати управлінські рішення; цінність вироблення переговорної технології для вирішення соціальних проблем. Очевидно, Україні доведеться, відроджуючи певні національні риси управлінської культури, активніше запозичувати й позитивний досвід інших країн, які успішно здолали проблеми перехідного періоду.

Як свідчить історичний досвід розвитку суспільства, його політичної системи, ідеологія завжди мала місце там і тоді, де і коли виникала необхідність обґрунтувати право на владу і власність. Політична ідеологія як теоретична форма політичної свідомості традиційно посідала вагоме місце не тільки в процесах суспільного застою, монархічних, авторитарних суспільствах, а й в динамічних процесах, тих, які ведуть до якісно нових трансформацій. Щоб реформувати соціальні та економічні відносини, необхідна відповідна цим історичним завданням ідеологія. Вона повинна виконувати подвійну роль: подолати вплив тоталітарної політичної доктрини, що виховувала в суспільстві патерналізм, класову нетерпимість, закритість, підозру й недовіря тощо, а також їй належить утвердити нові принципи суспільних відносин і комунікацій, запропонувати більш гуманні цінності, життєстверджуючі ідеали і стандарти життя. Без вирішення цього двоєдиного завдання, нова ідеологія не може швидко й ефективно утвердити себе у посттоталітарному суспільстві. Проте, якого змісту має бути ця ідеологія? Адже відшукати нову ідеологічну доктрину, привабливу й переконливу для переважної більшості громадян, не так просто. Та й взагалі, як доводить досвід, нові ідеології досить важко прищеплюються в суспільстві, особливо в тому, яке тривалий час перебувало під тиском тоталітарної ідеологічної системи. Спроби ж відразу нав'язати суспільству якусь демократичну систему цінностей, як показує вітчизняний досвід, не вдаються. Це зумовлено тим, що соціальний ґрунт для сприйняття ліберальної та інших демократичних ідеологій ще не визрів, бо ще не склався потужний середній клас та економічно вільна індивідуальність – носії ліберально-демократичних ідей.

Для усвідомлення ідеологічних процесів, зокрема, у суспільствах, які одразу вирішують для себе такі стратегічні проблеми як економічні реформи та демократичне державотворення, суттєву методологічну роль має концепція перехідного періоду. Саме в такому стані нині перебуває й Україна, а тому ця концепція допомагає досягнути ті суперечливі й неоднозначні явища, процеси і тенденції, що відбуваються в посттоталітарній державі та суспільстві в цілому. Перехід від тоталітарної моделі правління до демократії характерний наявністю жорсткої конфрон-

тації між ліворадикальними ідеологіями та праворадикальними поглядами й позиціями. І хоча на сьогодні не вони визначають ідеологію реформ, як і політичне обличчя країни в цілому, а сили демократичного та центристського спрямування, проте за умов поглиблення кризових явищ в суспільстві може відбуватися подальша радикалізація суспільних настроїв, зростання протестних настроїв різних груп та категорій населення, зростання впливу радикальних ідей.

Для теоретичного узагальнення явищ і процесів, що відбуваються у сфері ідеології, значну методологічну роль виконує концепція транзитивного суспільства. Така концепція задає чіткі параметри системних змін, які торкаються життєвих інтересів найширших верств суспільства. Вона також сприяє більш ґрунтовному та адекватному осягненню процесів, які відбуваються в суспільній свідомості та елітах. Цей концептуальний підхід орієнтує політичні сили й домінуючу політичну еліту на усвідомлення історичної відповідальності за курс реформ та державотворчий процес, оскільки специфікою перехідного періоду є не тільки можливість рухатися вперед, по шляху удосконалення суспільних відносин, а й у зворотному напрямку, по шляху деградації.

У цьому зв'язку пріоритетного значення набувають такі цінності як розвиток засад політичної демократії з урахуванням специфіки перехідного періоду, який диктує певні умови співвідношення гілок влади, насамперед виконавчої та законодавчої. До пріоритетів демократичної ідеології, на принципах якої базується сьогодні влада в Україні, відносяться також положення про незалежність держави, обстоювання громадянських прав і свобод, правова держава та громадянське суспільство. Інтегруючи роль різних за характером та спрямованістю ідеологічних систем на перехідному етапі перебирає на себе демократична національна ідея. Важливо те, що надпартійна ідеологія, по суті, повинна виконувати роль метаідеології, навколо головних положень якої консолідується різновекторні ідеологічні течії та рухи. Українська ж дійсність є такою, що національна ідея ще не стала загальнонаціональною і тому потребує свого подальшого аналізу й обґрунтування. Національна ідея повинна стати тією універсальною системою базових цінностей, головні принципи якої сповідують як домінуючі, так і опозиційні еліти. Україна як держава, що переживає етап перехідного періоду, причому темпи політичних реформ істотно випереджають економічні, нині знаходиться у фазі ідеологічного загострення політичних інтересів. Саме тому зараз актуалізується проблема формування нової політичної культури суспільства, яка ґрунтувалася б на утвердженні нових ідей, поглядів і підходів. Основою такої культури повинні стати не класова ворожнеча, а толерантність, не соціальні антагонізми, а соціальне партнерство. Політична культура демократії висуває водно-

час і вимогливе, і лаконічне ставлення до влади. Домінування тільки однієї сторони приводить суспільство в крайнощі і воно деградує, цього слід уникати і надійним застереженням тут виступають саме інститути демократії, невід'ємною частиною яких є конструктивна опозиція.

Демократія створює такий дієвий механізм формування та функціонування політичної влади як вибори на багатопартійній основі. Проте в умовах перехідного періоду цей засіб використовується не завжди ефективно. Наявність соціальних труднощів, усталеність стереотипів політичної психології та ідеологічних переконань створюють передумови для поширення популізму і соціальної демагогії. Одним з ефективних засобів протистояти їх поширенню є широке використання сучасних засобів і технологій соціальної комунікації.

Отже, слід зазначити, що на етапі переходу від тоталітаризму до демократії поряд з ідейно-політичним плюралізмом актуалізується потреба в конструктивних ідеологіях, здатних не стільки роз'єднувати, скільки об'єднувати суспільство. В якості альтернативи крайнім та радикальним ідейно-політичним течіям має стати ідеологія центризму, орієнтована на консолідацію демократичних сил з метою завершення економічних реформ. За умов жорсткої поляризації та конфронтації ідеологічних концепцій розвитку держави принципового значення набуває питання про функціонування та взаємодію гілок влади. Аморфність влади робить владу нездатною до активних і оперативних дій і тому вона поступово втрачає довіру населення, а це у свою чергу призводить до звуження сфери демократії. За цих обставин виникає потреба та необхідність у сильній виконавчій владі, яка базує свої дії на ідеології реформ та успішного завершення перехідного періоду. І нарешті, однією з причин відносно слабкого впливу демократичних ідеологій на масову свідомість та електоральну поведінку виборців є гіпертрофована багатопартійність.

Важливо розуміти, що перехідний період є специфічною стадією суспільного і державного розвитку, у процесі якої ідеологічна сфера займає важливу консолідуючу чи поляризуючу роль.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. – К.: Логос, 1997. – С.57.
- ² Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стилос, 1998. – С.43.
- ³ Там само. – С. 44.
- ⁴ Там само. – С. 45.
- ⁵ Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. – К.: Основи, 1993. – С.146.
- ⁶ Там само. – С. 147.

Надійшла до редакції 03.02.2004